

**Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Magdaleny Kapias**

***Aksjologiczne wymiary domu rodzinnego. Studium z nauk o rodzinie na
podstawie wybranych ujęć domu we współczesnej filozofii polskiej***

(Opole 2019, ss. 172)

napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Kazimierza Wolszy

1. Aktualność problematyki

„Dom rodzinny” jako kategoria filozoficzno-aksjologiczna stanowi jeden z częściej spotykanych *topoi* we współczesnej filozofii polskiej ostatnich trzech dekad, nawiązującej do niektórych nurtów egzystencjalizmu oraz filozofii dialogu. Jak podkreśla M. Kapias (s. 3-5 oraz s. 72-73), w polskiej refleksji filozoficznej kategoria domu pojawiła się najpierw w rozważaniach ks. Józefa Tischnera (*Filozofia dramatu. Wprowadzenie*, Paris 1990; Kraków 1998). Rozwijali ją sukcesywnie niektórzy jego przyjaciele i grono jego bezpośrednich uczniów z Krakowa (np. J. Galarowicz, J. Bukowski, A. Jarnuszkiewicz, A. Węgrzecki, A. Workowski, A. Hernas). Rozważaniami Tischnera inspirowani są także m.in.: J. Filek, M. Rembierz, K. Wieczorek, K. M. Wolsza oraz W. Wójcik. Idee o szeroko rozumianej proveniencji Tischnerowskiej rozwija H. Buczyńska-Garewicz, tworząc fenomenologię przestrzeni i miejsca. Autorzy artykułu zatytułowanego *Dom jako wartość duchowa* („Znak” 48 (1996) nr 4, s. 90-108): U. Schrade, B. Wolniewicz i J. Zubelewicz, również analizują czynniki konstytuujące dom rodzinny, ale odwołują się do H. Elzenberga. Polska literatura filozoficzna posiada też pojedyncze eseje filozoficzno-teologiczne i filozoficzno-literackie poświęcone tematowi domu/domu rodzinnego, których autorami są: ks. Cz. Bartnik oraz J. Mizińska. Syntezę refleksji na temat domu rodzinnego w polskiej literaturze i poezji podjęły: B. Dymara i A. Legeżyńska. W drugiej dekadzie obecnego stulecia zainicjowano projekt badań interdyscyplinarnych, dla którego zaproponowano nazwę „oikologia”, która – poza wąskim gronem naukowców (T. Sławek, A. Kunze, Z. Kadłubek) – niestety, nie rozpowszechniła się. Brakuje natomiast publikacji, które przedstawiałyby syntezę filozofii domu i filozofii wychowania. Można żywić nadzieję, że ten brak wypełni w części recenzowana rozprawa doktorska mgr Magdaleny Kapias.

Przedstawiając aksjologię domu rodzinnego M. Kapias wykorzystuje terminologię wypracowaną przez filozofię dialogu oraz umiejętnie zastosowane wyrażenia filozofii egzystencjalistycznej. Filozofia dialogu, kontynuowana w Polsce przez J. Tischnera jako „filozofia spotkania”, rozumiała dialog jako szczególny rodzaj komunikacji i źródłowy, zakorzeniony w doznaniu rzeczywistości (*Lebenswelt*), autentyczny sposób bytowania. Poprzez dialog (rozmowę, spotkanie) osoby starają się wypowiedzieć siebie i nadać pełniejszy sens życiu we współprzeżywaniu i współdziałaniu (tworzenie wspólnoty losu). Kapias podkreśla (s. 77-79), że istotnym dla ukształtowania się pojęcia dialogu był judeochrześcijański personalizm (dialog z Jahwe jako sposób bycia Izraela). Tak rozumiany dialog był próbą przewyciężenia skrajnego subiektywizmu, dla którego drugi człowiek jest jedynie projekcją poznającego podmiotu (*alter*

ego). Zwracał na to szczególną uwagę już Hermann Cohen (1842-1918) w pracy *Die Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums* (1919). Niektórzy autorzy opracowań słownikowo-encyklopedycznych, np. J. Herbut (*Leksykon filozofii klasycznej*, Lublin 1997, s. 212-213) wskazują na związek filozofii dialogu z szeroko rozumianą tzw. filozofią życia (*Lebensphilosophie*): m.in. egzystencjalizmem (K. Jaspers i M. Heidegger), personalizmem (E. Mounier i G. Marcel), fenomenologią egzystencjalną (M. Scheler, D. von Hildebrandt, L. Binswanger i K. Löwith), filozofią dramatu (J. Tischner) czy też współczesnym postmodernizmem (J. Derrida, J.-F. Lyotard, R. Rorty i G. Vattimo). Warto dodać, że istotnym doświadczeniem historyczno-historiozoficznym mającym wpływ na refleksję filozoficzną w nurcie filozofii dialogu był ogrom negatywnych doświadczeń związanych z wojnami światowymi (1914-1918 i 1939-1945), rewolucją bolszewicką (1917) i szczególnie z (zaplanowaną i po części zrealizowaną) bestialską eksterminacją całych narodów (Holokaust), a w związku z tym pojawiającym się filozoficznym pytaniem o sens jednostkowego życia ludzkiego oraz posłannictwo dziejowe narodu.

Chociaż rozprawa doktorska mgr Magdaleny Kapias ogranicza się do analizy współczesnej filozofii polskiej, to szerokim filozoficznym "tłem" jej rozważań są niektóre teksty M. Heideggera oraz wspomniana wyżej filozofia dialogu. Jak wiadomo, początki filozofii dialogu wiążą się z osobami Ferdinanda Ebnera (1882-1931) oraz Franza Rosenzweiga (1886-1929), a klasycznym jej przedstawicielem był związany ze wschodnioeuropejskim ruchem chasydzkim Martin Buber (1878-1965), autor pracy *Ich und Du* (1923). Szczególny jednak wpływ na rozwój filozofii dialogu i na jej recepcję odegrał Emmanuel Lévinas (1905-1995), na którego twórczość filozoficzno-literacką znacząco wpłynęły dwa czynniki: a) doświadczenie Holocaustu, za którego symbol można przyjąć obóz koncentracyjny w Auschwitz, oraz b) Biblia. Z tego właśnie powodu twierdził, iż charakterystyczne własności człowieka nie mogą być ujęte za pomocą dawnej (tradycyjnej) metafizyki na sposób Arystotelesowskiej analizy kategoryjnej (substancja oraz przypadłość), lecz za pomocą tzw. egzystencjałów, do wyrażenia których potrzebne jest stworzenie nowej terminologii. Człowiek nie jest substancją, duchem lub świadomością, lecz egzystencją realizującą się w wolnych aktach decyzyjnych. Podejmując decyzje, i tylko przez nie, człowiek urzeczywistnia swoje możliwości (potencjał) i swoiście projektuje własną istotę. Magdalena Kapias zaznacza (s. 3 oraz 37-38), że filozoficzna twórczość Emmanuela Lévinasa zmierzała do połączenia ontologii z etyką, otwierając dociekania na kwestię szeroko pojętej odpowiedzialności za 'innego' ('drugiego') – stała się etyczną metafizyką, a jej kulminacją było opublikowanie *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (Paris 1974). Praca ta stała się sztandarowym dla Lévinasa (i dla całej filozofii dialogu) dziełem, w którym przyznał etyce miano pierwszej filozofii oraz pierwszeństwo przed ontologią. Podmiotowość zakorzeniona w relacjach etycznych oznaczała u niego nową kategorię egzystencjalną. Jak wielokrotnie podkreśla M. Kapias, odpowiedzialność jest fundamentalną cechą człowieczeństwa i dlatego wszystkie czyny człowieka powinny być interpretowane w perspektywie wierności i odpowiedzialnej wolności (bądź jej zdrady) – s. 90-92. Odpowiedzialna wolność łączy się nieodzownie z Dobrem, które uprawomocnia (moją) wolność.

Należy podkreślić, iż analizując wszystkie ważniejsze publikacje filozoficzne poruszające tematykę domu oraz domu rodzinnego, nierzadko nacechowane metaforyką języka zaczerpniętą z filozofii M. Heideggera (s. 30-31, s. 104-105) czy E. Lévinasa (s. 77-78, s. 121-122), Autorka rozprawy doktorskiej umiejętnie wyjaśnia użyte metafory i zawsze stosuje klarowny, obiektywizujący sposób ich analizy. Przedstawiając solidnie ufundowaną argumentację na rzecz samodzielnej, miejscami krytycznej oceny problematyki aksjologicznej, Magdalena Kapias umiejętnie wskazuje na źródła recepcji aksjologii domu rodzinnego i jej znaczenia dla nauk o wychowaniu i nauk o rodzinie. Nota bene, Kapias jest autorką pięciu publikacji wydrukowanych w polskich periodykach naukowych oraz recenzowanych pracach zbiorowych.

Za najważniejsze osiągnięcia rozprawy doktorskiej Magdaleny Kapias należy uznać następujące:

1. synteza filozoficznej polskiej refleksji na temat kategorii domu rodzinnego, tj. przedstawienie zarysu filozofii domu rodzinnego;
2. ukazanie znaczenia tej refleksji dla nauk o rodzinie (a szerzej, nauk o wychowaniu);
3. analiza domu rodzinnego jako podstawowego środowiska aksjologicznego człowieka

2. Analiza formalna i merytoryczna treści rozprawy doktorskiej

Rozprawa doktorska mgr Magdaleny Kapias składa się ze Wstępu, pięciu rozdziałów (I: „Czynniki konstytutywne domu rodzinnego”, II: „Antropologia domu rodzinnego”, III: „Funkcje domu rodzinnego”, IV: „Przeżyciowe aspekty domu rodzinnego” oraz V: „Dom rodzinny jako środowisko aksjologiczne”), Zakończenia, Bibliografii oraz Streszczeń w języku polskim i angielskim.

We Wstępie (s. 5-6) M. Kapias precyzuje, że celem pracy jest: (a) dokonanie syntezy refleksji, obecnej we współczesnej filozofii polskiej, na temat domu rodzinnego; (b) przedstawienie zarysu filozofii domu i filozofii rodziny jako ważnej składowej interdyscyplinarnie rozumianych nauk o rodzinie; oraz (c) dokonanie syntezy aksjologicznych wymiarów domu, tzn. przedstawienie domu rodzinnego jako środowiska aksjologicznego. Przez środowisko aksjologiczne rozumie „trwały ogół ludzi, którzy oddziałują na siebie poprzez przyjęty w danym układzie system wartości” (s. 6). Lektura rozprawy pozwala na stwierdzenie, iż zadeklarowane cele pracy zostały przez M. Kapias pozytywnie zrealizowane.

Rozdział I „Czynniki konstytutywne domu rodzinnego” (s. 9-42) stanowi próbę ukazania struktury domu rodzinnego w całej swej dynamice. Autorka zwraca uwagę nie tylko na elementy materialne tworzące dom rodzinny, ale skupia się na relacjach międzyosobowych domowników, podkreślając zwłaszcza odniesienie tych relacji do przyjętego systemu wartości. Twierdzi bowiem, że dynamizm tak rozumianych relacji tworzy historię, co więcej, dziejowość domu rodzinnego. Momentem kluczowym dziejowości domu rodzinnego jest zaangażowana i odpowiedzialna obecność.

Rozdział II „Antropologia domu rodzinnego” (s. 43-69) ukazuje dynamizm egzystencji wspólnoty rodzinnej we wzajemnym obdarowaniu siebie kobiety i mężczyzny oraz ich otwarciu na dziecko będące owocem ich wzajemności. Otwarcie na dziecko gwarantuje wspólnotowość domu rodzinnego, który niejako transcenduje czas (trwa pomimo zmieniającego się składu osobowego mieszkańców domu) i stanowi środowisko kształtowania tożsamości domowników. Kulminującym punktem tego rozdziału jest rozważanie na temat obecności i uczestnictwa we wspólnocie domu rodzinnego jako powołanie. Warto dodać, że M. Kapias czyni ważną dystynkcję pomiędzy powołaniem a różnymi projektami, zadaniami życiowymi, które uczestnicy wspólnoty domu rodzinnego stawiają sobie do osiągnięcia (s. 66-69).

Rozdział III: „Funkcje domu rodzinnego” (s. 71-98) analizuje dom rodzinny jako miejsce spotkania ze zwróceniem szczególnej uwagi na aksjologiczny wymiar spotkania. Autorka wykorzystuje kategorię spotkania do opisu wychowania jako priorytetowej funkcji domu rodzinnego. Wychowanie domowe jest bowiem szczególnym sposobem przekazu wartości. Zwracając uwagę, za J. Tischnerem, na „wydarzenie mowy” podkreśla, że dialog/rozmowa może rodzić dalsze postawy, które w filozofii dialogu określa się mianem aksjologicznych efektów spotkania (s. 78-81). Ważnym fragmentem analiz Magdaleny Kapias jest część poświęcona fałszywym formom wychowania.

Rozdział IV: „Przeżyciowe aspekty domu rodzinnego” (s. 99-122) poświęcony jest analizie przestrzeni domu rodzinnego otwartej na doświadczenie aksjologiczne. W przestrzeni domu rodzinnego człowiek doświadcza nie tylko poczucia własności, prywatności, zaufania i

wzajemności, ale także gościnności, suwerenności oraz poczucie bezpieczeństwa. Wydaje się, że w obecnej dobie migracji szczególną wagę posiadają analizy poświęcone tolerancji i gościnności (s. 118-122).

Rozdział V: „Dom rodzinny jako środowisko aksjologiczne” (s. 123-143) stanowi istotną dla rozprawy część poświęconą kwestii odkrywania i interioryzacji wartości w przestrzeni domu rodzinnego. Dom rodzinny staje się środowiskiem, które umożliwia poznanie wartości (witalnych, materialnych, utylitarnych, społecznych, poznawczych, estetycznych, moralnych oraz religijnych), ich wybór oraz konkretyzację przez kształtowanie odpowiednich postaw. Warto podkreślić ciekawe rozważania Kapias na temat tzw. dojrzałości aksjologicznej (s. 133-137).

W Zakończeniu (s. 145-147) Magdalena Kapias podsumowała wyniki swoich analiz oraz wskazała na możliwości rozwijania bardziej szczegółowych badań w ramach interdyscyplinarnego projektu badawczego – aksjologii pedagogicznej.

Należy podkreślić, że recenzowana rozprawa doktorska została zredagowana starannie i metodologicznie poprawnie. Bardzo starannie została dobrana Bibliografia (s. 149-167), zawierająca ogółem 312 pozycji, obejmujących wszystkie ważniejsze publikacje z zakresu analizowanej tematyki. Trzeba także zaznaczyć, że wykorzystana w rozprawie metoda, której opis znajduje się w artykule Władysława Tatarkiewicza *O pisaniu historii filozofii* (w: W. Tatarkiewicz, *O filozofii i sztuce*, Warszawa 1986, s. 41-55) została umiejętnie użyta do interdyscyplinarnej tematyki nauk o rodzinie. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że kategorię filozoficzno-aksjologiczną, tj. kategorię domu rodzinnego, użyto nie tylko do interpretacji tekstów filozoficznych, ale także teologicznych, a nawet do rozważań na temat wychowania.

Należy zaznaczyć, że rozprawa doktorska M. Kapias zachowuje klarowną strukturę, dość komunikatywny styl wywodu oraz trafność proponowanej argumentacji. Warto jednak zwrócić większą uwagę na wyeliminowanie literówek. Ponadto, jeden z głównych popularyzatorów myśli E. Lévinasa – Antoni Jarnuszkiewicz SJ, raz podany jest jako Adam (s. 72), a raz jako Antoni (s. 77). Literówki, oczywiście, nie posiadają charakteru braku merytorycznego, ale sugestia ich wyeliminowanie wydaje się potrzebna na wypadek, gdyby Autorka zdecydowała się na publikację drukiem własnej rozprawy doktorskiej.

3. Niektóre uwagi dyskusyjne

Jak wspomniano powyżej, argumentacja Magdaleny Kapias, aby potraktować kategorię domu rodzinnego jako kategorię filozoficzno-aksjologiczną jest spójna i logiczna. Uwagi recenzenta ograniczyłyby się do trzech następujących kwestii:

A. jeżeli dom rodzinny posiada szczególny charakter środowiska aksjologicznego (s. 81-92), w którym przekazywane są wartości witalne, materialne, utylitarne, społeczno-narodowe oraz duchowe, to należałoby zwrócić większą uwagę na sam przebieg procesu tego przekazu. W procesie przekazu wartości istotną bowiem rolę odgrywają momenty przekonaniowe. W związku z tym, czy można bardziej szczegółowo dociekać, jakie elementy przekazu wpływają na stronę wolitywną? Czy możemy wytworzyć pewien algorytm oddziaływania na sferę wolitywną człowieka?

B. jaki ideał wychowawczy winno się promować w społeczeństwie ponowoczesnym. Badania społeczne powadzone cyklicznie, np. przez ISKK, wskazują na odchodzenie od tradycyjnego modelu rodziny i wychowania ku jakiemuś (mało precyzyjnemu) nowoczesnemu/europejskiemu wychowaniu. Jak powinna przebiegać synteza tradycji i ponowoczesności w dziedzinie ideałów wychowawczych? Jeżeli tak, to jakie winny być jej najogólniejsze założenia?

C. posługując się kategorią domu rodzinnego jako kategorią filozoficzno-aksjologiczną, należałoby szerzej opisać, czym jest doświadczenie aksjologiczne i jaka jest jego struktura. M.

Kapias czyni wprawdzie uwagę, że zadaniem pracy nie jest analiza stricte filozoficzna, jednak szersze omówienie struktury doświadczenia aksjologicznego wpłynęłoby na lepsze zrozumienie struktury podjętego dyskursu. Doświadczenie aksjologiczne jest ważnym elementem aktywności poznawczej, a w przypadku problematyki wybranej do analizy przez M. Kapias jest kluczowe dla właściwego jej rozumienia.

Wydaje się także, że szerzej należałoby rozwinąć takie zagadnienia, jak aksjologiczne efekty spotkania (s. 79-81) czy kwestię tzw. dojrzałości aksjologicznej (s. 133-137). Ponadto, bardziej rozbudowanego komentarza wymagałaby problematyka ideału wychowawczego w rodzinach interkonfesyjnych oraz mieszkających na obczyźnie.

4. Konkluzja

Podsumowując można powiedzieć, że mgr Magdalena Kapias przedstawia zarys aksjologii domu rodzinnego w sposób kompetentny, z dużym zacięciem analitycznym, dobierając właściwą terminologię a także dbając o przekonywującą argumentację na rzecz proponowanych rozwiązań. Do innych zalet M. Kapias należy wyważony tok argumentacji w kwestiach o dużej złożoności problemu takich, jak np. kwestia tolerancji czy aborcji. Z uwagi na wskazany powyżej naukowy walor podjętej problematyki badawczej oraz samodzielność i kompetencję zaprezentowanego ujęcia z pełnym przekonaniem oceniam recenzowaną rozprawę jako bardzo dobrą i wnioskuję o dopuszczenie mgr Magdaleny Kapias do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Mgr Robert Belski